

УДК 351:37.046.16

В. В. Палюх,  
ад'юнкт, НУЦЗУ, м. Харків  
ORCID ID: 0000-0001-9429-2013

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.17.59

## МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦІФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

V. Palyukh,  
PhD Student, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

### MECHANISMS OF SCIENTIFIC ACTIVITIES FORMATION IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH THE SPECIFIC LEARNING CONDITIONS

*У статті проаналізовано ситуацію, яка склалася в державі узв'язку з формуванням сучасних напрямів розвитку наукової діяльності у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Модернізація системи вищої освіти і підвищення ефективності інтеграційних процесів в науково-освітньому комплексі України вимагають особливої уваги до проблем науки вищої школи. Сектор науки закладів вищої освіти покликаний забезпечити взаємозв'язок фундаментальної освіти з можливостями гнучкого реагування на потреби фінансування актуальних для країни наукових напрямів, зацікавлювати майбутніх фахівців у науковій діяльності та підвищенні своєї професійної підготовки у закладах вищої освіти.*

*Розглянуто сучасні напрями розвитку наукової діяльності та виявлено шляхи подальшого удосконалення наукових шкіл та тематики досліджень. Окреслено шляхи наукових розвідок та стимулювання для впровадження новітніх науково-технічних рішень і наукомістких галузей економіки. Визначено, що наука в закладах вищої освіти України має багатогранне значення. Тут відмітимо тільки найбільш важливі аспекти, з яких складається цінність науки ЗВО.*

*Економічний аспект науки вищих навчальних закладів проявляється в тому, що вона: передусім, є необхідною умовою науково-технічного прогреса, передумовою розвитку сучасних наукомістких виробництв і передових технологій.*

*The situation in the state connected with the formation of the contemporary directions of the scientific activity development in higher educational institutions with the specific learning conditions has been analysed in the article. Modernisation of the higher educational system and increasing the efficiency of integration processes in the scientific and educational spheres of Ukraine require special attention to the problems of higher educational science. The science sector of the higher educational institutions is aimed at ensuring the connection of fundamental education with the ability to respond flexibly to funding needs in the country's current scientific areas, to interest future professionals in scientific activities and to enhance their professional training in higher educational institutions.*

*The contemporary directions of the scientific activity development have been considered, the ways of further improvement of the scientific schools and research directions have been revealed. The ways of scientific research and stimulation for introduction of the newest scientific and technical decisions and high-tech industries have been outlined. It has been determined that science in higher educational institutions of Ukraine has many-sided significance. Only the most important aspects that make up the value of the science of higher education will be noted here.*

*The economic aspect of the higher education science is manifested through the fact that it is a necessary condition for scientific and technological progress, a prerequisite for the development of modern high-tech industries and advanced technologies.*

*New problems arose in the organization of education and science, requiring deep understanding and the right practical solution in terms of linking them with new trends in the development of public administration and a regulated market economy. The processes of updating knowledge, science, technology and production have become unusually dynamic, and therefore, the principle of teaching a person once and for all is a thing of the past. Favorable conditions have emerged for democratization and differentiation of education for a wide combination of free and paid services in the field of education.*

*Ключові слова: механізми державного регулювання наукової діяльності, заклади вищої освіти, державна політика у сфері розвитку науки.*

*Key words: mechanisms of public regulation of scientific activity, institutions of higher education, public policy in the field of science development.*

#### ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ключовою умовою досягнення стратегічних цілей, включаючи посилення політичної і економічної ролі України в світовій спільноті є забезпечення неухильного зростан-

ня її конкурентоспроможності. Для формування сучасної економіки, заснованої на знаннях, держава створює необхідні умови і стимули для швидкої реалізації науково-технічних досягнень у реальному секторі економіки.

Проте сучасний стан української науки не повною мірою відповідає темпам зростання, які обумовлені впровадженням новітніх науково-технічних рішень і розвитку наукомістких галузей економіки.

З позицій забезпечення цілісності і єдності вітчизняної наукової системи і нерозривності процесів її модифікації представляється доцільним заходи з модернізації державного сектора досліджень і розробок здійснювати в тісному зв'язку із заходами з розвитку науки закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

## АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній науці процес наукової діяльності та підготовки офіцерських кадрів і фахівців у сфері цивільного захисту не залишався поза увагою українських дослідників. Проблеми державного регулювання наукової й науково-технічної діяльності та механізмів фінансування науки розглянуто в працях сучасних науковців і практиків [1—4].

## МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є механізми формування наукової діяльності у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

## ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наука вищої школи є важливим елементом системи генерації знань, вона забезпечує взаємозв'язок фундаментальної науки і можливості гнучкого реагування на потреби в кадрах за пріоритетними для країни напрямками, розвиток інтелектуальних здібностей майбутніх фахівців і відтворення наукових шкіл. Сьогодні необхідно трансформувати сектор науки закладів вищої освіти у велику складову національної інноваційної системи, одночасно сприяючи підвищенню рівня вищої освіти [3].

Відповідно до напрямів розвитку української науки найважливішими принципами державної наукової політики в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання являються:

- опора на вітчизняний науковий потенціал;
- свобода наукової творчості, послідовна демократизація наукової сфери, відкритість і гласність під час формування і реалізації наукової політики;
- стимулювання розвитку фундаментальних наукових досліджень; збереження і розвиток провідних вітчизняних наукових шкіл; створення умов для здорової конкуренції і підприємництва у сфері науки і техніки, стимулювання і підтримка інноваційної діяльності;
- створення умов для організації наукових досліджень і розробок в цілях забезпечення необхідної обороноздатності і національної безпеки країни;
- інтеграція науки і освіти, розвиток цілісної системи підготовки кваліфікованих наукових кадрів усіх рівнів;
- захист прав інтелектуальної власності дослідників, організацій і держави;
- забезпечення безперешкодного доступу до відкритої інформації і права вільного обміну нею;
- розвиток науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій різних форм власності, підтримка малого інноваційного підприємництва;

— формування економічних умов для широкого використання досягнень науки, сприяння поширенню ключових для української економіки науково-технічних нововведень;

- підвищення престижності наукової праці, створення гідних умов життя і роботи вчених і фахівців;
- пропаганда сучасних досягнень науки, їх значущості для майбутнього України;
- захист прав і інтересів українських вчених за кордоном.

Адже останнім заклади вищої освіти системи ДСНС України переживають потужні зміни в організаційній сфері, перед ними ставляться нові завдання, формуються більш удосконалені механізми управління. Значно змінилася структура наукової діяльності, яка відображає тепер багаторівневий процес підготовки фахівців, виросли вимоги до кваліфікації випускника ЗВО, обсяги отриманих у процесі навчання знань. Ці зміни викликали ряд проблем, пов'язаних з укомплектованістю закладів професійним кадровим складом, необхідністю перебудови навчально-методичної бази, розробкою нових форм і методів навчання, подоланням застійних, кризових явищ в освітній діяльності, удосконаленням її технологій, усуненням адміністративно-бюрократичного стилю управління ЗВО, підведенням під нього сучасної законодавчої бази тощо. Вирішення зазначених проблем вимагає створення сучасної ефективної системи управління підготовкою наукового персоналу органів цивільного захисту. Саме йому належить працювати над розв'язанням нелегких проблем подальшого реформування ДСНС. Механізмом для забезпечення безпеки життєдіяльності населення є державне управління у сфері цивільного захисту. Теорія державного управління у сфері цивільного захисту, очевидно, може носити тільки міждисциплінарний характер, синтезуючи ідеї, підходи і методи природних і гуманітарних наук, виробляючи новий науковий світогляд, нову культуру сталого розвитку і безпечного проживання. Механізмом для забезпечення безпеки життєдіяльності населення є наукова діяльність у сфері цивільного захисту, що неможливо без теоретико-методологічного обґрунтування функцій, структури, повноважень та особливостей органів державної влади усіх рівнів у підготовці фахівців з цивільного захисту [2].

Високоякісні й кількісні якості кадрового потенціалу країни зобов'язано стати об'єктом аналізу й державного регулювання з урахуванням суспільних потреб. Дієвість цих механізмів визначається підвищенням рівня політичної, правової й організаційної культури суб'єктів кадрової політики, їх відповідальності перед майбутніми поколіннями. У такому зв'язку актуальними стають функції освіти для застосування накопичених пізнань, умінь у різних областях для розвитку науки як засібу управління різними соціально-економічними й науково-технічними діями. Об'єктивно у розвитку кадрового потенціалу країни формування сучасної освіти і науки йде у бік усе більш вузької взаємодії всіх властивих йому функцій і їх комплексного впливу на формування наукового потенціалу.

Державне регулювання сектора науки ЗВО, необхідно побудувати так, щоб воно могло забезпечувати взаємозв'язок фундаментальної освіти з можливостями

ми гнучкого реагування на потреби в кадрах з актуальних для країни наукових напрямів, наукомістких технологій і виробництва; розвитку інтелектуальних здібностей майбутніх фахівців і учених; відтворення наукових шкіл.

З позицій забезпечення цілісності і єдності вітчизняної наукової системи і нерозривності процесів її модифікації будуть доцільними заходи з модернізації державного сектора досліджень і розробок, що повинні здійснюватися в тісному зв'язку із заходами розвитку науки ЗВО. Сектор науки вищої школи є плідним середовищем для створення і становлення інфраструктури науково-технічної і інноваційної діяльності. Позиції сектора науки ЗВО за останні роки значно зміцнили, чому сприяла цілеспрямована політика держави. Проте, незважаючи на активні зусилля із відродження цього сектора, залишаються невирішеними багато проблем [1].

Завжди, коли мова заходить про науку ЗВО, так або інакше виникає її протиставлення або порівняння з академічною. Що цілком з'ясовно. На відміну від більшості зарубіжних країн наука ЗВО в Україні розвивалася як би в тіні академічної і галузевої. Тому зараз і виникають дискусії з приводу її ролі і значення. Наука в Україні має багатогранне значення. Тут відмітимо тільки найбільш важливі аспекти, з яких складається цінність науки закладів вищої освіти.

Економічний аспект науки ЗВО проявляється в тому, що вона: по-перше, є необхідною умовою науково-технічного прогресу, передумовою розвитку сучасних наукомістких виробництв і передових технологій; по-друге, виступає основою підготовки кваліфікованих кадрів для усіх галузей господарства; по-третє, є одним з перспективних напрямів підприємницької діяльності (торгівля патентами, ліцензіями і так далі) [4].

Соціальний аспект проявляється в тому, що наука ЗВО сприяє підвищенню соціальної активності і затребуваності населення (передусім, інтелігенції, що знаходиться зараз в найуразливішому положенні). Крім того, вона чинить безпосередній вплив на стан загального рівня культури і освіти в суспільстві.

Політичний аспект може бути інтерпретований наступним чином: підвищення рівня вченості і культури в суспільстві є важливою гарантією демократичного ладу і основою для подальших прогресивних політичних перетворень у країні.

Усе вищевикладене (політичний, соціальний і економічний аспекти), а також військовий аспект наукових досліджень і розробок, що проводяться в системі освіти, дозволяють визначити науку ЗВО як важливий чинник забезпечення державної безпеки.

Таким чином, дослідження сучасного стану державного регулювання організації науки у закладах вищої освіти дозволяє виявити найбільш "вразливі місця", існування яких призводить до неефективного використання сучасних наукових кадрів, зайнятих в науково-дослідній діяльності в системі освіти України.

Тому умови ринкового скорочення витрат на вищу освіту зажадали переорієнтації парадигм освітньої й науково-технічної політики на проблеми, розумне ранжирування яких дозволить подужати ситуацію, зберегти й зростити наукові колективи, поміняти мотивацію праці педагога, ученого, забезпечити соціальний за-

хист науково-педагогічних співробітників. Серед цінностей зараз більш принципове місце займає зосередження виділюваних ресурсів на формування фундаментальних досліджень, потреба в яких виливається з логіки розвитку процесу знання. Формування більших наукових програм гарантує комплексне вирішення науково-технічних проблем з напрямків, за якими вітчизняна наука постійно займала передові позиції. Істотне значення має послідовне введення принципів селективності допомоги наукових шкіл і окремих експертів через систему розподілу засобів на основі грантів. Пріоритетне значення має створення інноваційного механізму вищої школи, формування новітніх форм організації науки у вишах, адекватних ринковій економіці, засобом проведення перетворень науково-технічної сфери університету.

В останні роки намілилася стійка тенденція до збільшення частини фінансування досліджень, виконуваних на конкурсній базі за програмами, проектами, грантами, по зіставленню з НДР, проведеними за тематичним планом університету. Положення засобів на грантовій базі зайняло надзвичайно важливе місце в системі організації наукових досліджень вищої школи.

Ключовою метою наукової, освітньої й інноваційної політики системи вищої освіти є забезпечення підготовки професіоналів, наукових і науково-педагогічних співробітників на рівні глобальних кваліфікаційних вимог, діюче впровадження її освітнього, наукового й інноваційного потенціалу для розвитку економіки й вирішення соціальних завдань країни.

Одним з важливих напрямів діяльності університету, пов'язаних з поглибленням взаємозв'язку науки й освітнього процесу, є формування й обсяги проведених у ньому наукових досліджень і інноваційної діяльності.

Процес реалізації наукових проектів у закладах вищої освіти в нюансі розвитку взаємодії з освітою має ряд особливостей, головними з яких є такі:

- специфічна ієрархічна структура системи управління науковою діяльністю університету;
- пріоритетність у реалізації наукових проектів на замовлення надсистеми;
- некомерційний характер і бюджетне фінансування більшості наукових проектів;
- значимий ступінь зовнішньої невизначеності у визначенні цілей реалізації довгочасних і середньострокових наукових проектів, а ще в змісті вимог надсистеми за структурою й змісту підготовки професіоналів;
- положення більшої частини наукового потенціалу у навчально-наукових підрозділах (департамент і кафедра).

Дослідження ролі науки в суспільному розвитку, зокрема її ролі й місця в суспільному виробництві, стало особливо актуальним у зв'язку зі зростанням значення науки. У сучасних умовах істотно змінилися суспільні вимоги до науки, що привело до зміни її соціальних функцій, а слідом за цим — до неминучої деформації її суспільного механізму із властивими йому структурою діяльності, організацією, усередині — і зовнішньонауковими відносинами. Визначення місця науки в системі суспільного виробництва становить лише частину, мо-



мент більш широкого дослідження ролі й місця науки в суспільному житті, у розвитку й функціонуванні суспільства.

Тому роль науки у відтворенні й розвитку продуктивних сил у сучасних умовах, насамперед, полягає в створенні продуктивних сил у формі знання й переносі їх із цієї форми в реальні фактори матеріального виробництва. Здійснюється цей процес за допомогою впровадження у виробництво технологічних нововведень і відтворення якісних характеристик робочої сили. У сучасних умовах і засобу виробництва, і робоча сила відтворюються не стихійно й навіть не просто за участю повсякденної практичної свідомості, а на основі їх переносу, створеного, насамперед, у формі професійних і наукових знань у матеріальні продуктивні сили.

Очевидно, що, ефективні наукові дослідження, що проводяться у закладах вищої освіти використовуються ринком, що у свою чергу, значно розширює фінансові можливості навчальних закладів, дозволяє, покращувати оснащення навчально-лабораторної бази, залучати до навчального процесу висококваліфікованих фахівців. Усе це підвищує якість підготовки, студентів і веде до підвищення рейтингу ЗВО. Аналогом такої науково-практичної співдружності в доперебудовний період були госпдоговорні роботи, що проводилися кафедрами для промислових і будівельних організацій, проте слід зазначити, що в цілому у ряді випадків вони не були ефективні, оскільки субсидувалися із спеціальної статті витрат підприємства.

## ВИСНОВКИ

Таким чином, має бути забезпечене ефективніше включення сектора науки закладів вищої освіти у рішення національних завдань, в процес підвищення рівня добробуту громадян, збереження соціальної стабільності; розвиток інститутів громадянського суспільства і забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни.

Щодо роботи на отримання грантів, то набагато результативніший шлях конкурсної підтримки наукових досліджень — широка диверсифікація грантів на фундаментальні дослідження, як за розміром гранту, так і по його адресації. Для цього необхідно:

1. Відмовитися від практики розподілу грошей на дослідження заздалегідь фіксованими великими шматками. Потрібна широка диверсифікація грантів у рамках одного заходу.

2. Слід переглянути терміни оголошення конкурсів у бік їх збільшення. Бажано, щоб міністерство в цьому питанні показувало позитивний приклад іншим грантовим фондам.

3. Українці необхідно із самого початку мати чітку інформацію про терміни розгляду заявок і терміни оголошення результатів конкурсу. Ця інформація має бути своєчасно доступна усім бажаючим через систему Інтернет.

4. Інформація про експертів і комісії з відбору має бути прозорою (списки експертів, критерії відбору експертів і формування комісії). Результати експертизи мають бути доступні заявникам проектів.

5. Необхідно передбачити гранти на оновлення прикладової бази для наукових досліджень у ЗВО. І це по-

трібно робити, випереджаючи оновлення навчальної бази.

6. Звітність з фундаментальних і прикладних проектів має бути різною. Уніфікація паперів тут недопустима.

7. Необхідно також розширити самостійність керівників грантів при плануванні і розподілі засобів. Дріб'язкова деталізація кошторису витрат при подачі заявок на фінансування абсурдна.

Нині Україна інтегрувала у світову систему господарювання і тому потрібно інші підходи до її функціонування і підвищення конкурентоспроможності на світових глобальних ринках [2, с. 10].

У цих цілей держава в останнє десятиліття активно брала участь в розробці нових фінансових механізмів, як складників господарського механізму, в цілях створення ефективних елементів національної інноваційної системи, сприяючих перетворенню нових, передусім, базисних знань у передові технології, нові продукти і послуги, які повинні знайти свого споживача (покупця) на національних і глобальних ринках.

## Література:

1. Державна політика інтеграції освіти і науки України в системі інноваційної економіки: засади, механізми управління, напрями забезпечення [монографія] / А.С. Кобець. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток", 2012. — 472 с.

2. Міщенко В. Особливості функціонування вищої школи України в ринкових умовах: вища школа між минулим і майбутнім / В. Міщенко, С. Науменко // Вища школа. — 2001. — № 1. — С. 6—17.

3. Тюленев Г.Д. Модель оцінювання економічної безпеки ВНЗ / Г.Д. Тюленев // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. — 2012. — № 2 (53). — С. 274—279.

4. Ядранська О.В. Визначення структури та масштабів державного сектору науки / О.В. Ядранська // Держава та регіони. Серія: Державне управління. — 2007. — № 1. — С. 173—177.

## References:

1. Kobets, A. S. (2012), Dergavna polityka integracij osvity i nauky Ukrainy v systemi innovacijnoj ekonomiky: zasady, mekhanizmy upravlinnya, napryamy zabezpechennya [State policy of integration of education and science of Ukraine in the system of innovative economy: principles, mechanisms of management, directions of provision], TOV "Yugo-Vostok", Donetsk, Ukraine.

2. Mishchenko, V. and Naumenko, S. (2001), "Features of functioning of Higher Education of Ukraine in market conditions: higher education between past and future", Vyshcha shkola, vol. 1, pp. 6—17.

3. Tyulyenyev, H. D. (2012), "The model of higher educational institution economic safety estimation", "Naukovyy visnyk Poltavsk'koho universytetu ekonomiky i torhivli", vol. 2 (53), pp. 274—279.

4. Yadrans`ka, O. V. (2007), "Determination of the structure and scope of the public sector of science", Dergava ta regiony. Seriya: Dergavne upravlinnya, vol. 1, pp. 173—177.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2019 р.